

In de Driehoek: een historisch trefcentrum op mensenmaat

Openstelling: een gebeurtenis in Utrechts cultureel leven

Stellingen bij een proefschrift worden, als ze leuk zijn, 'n keer in de krant afgedrukt om daarna te worden vergeten. Meestal terecht, soms onterecht. Een van de zeldzame exemplaren die effect sorteerden, stond in mei 1979 afgedrukt in een Utrechts proefschrift. Ze luidde als volgt: "De thans ontruimde parochiekerk van St.Gertrudis aan de Mariahoek te Utrecht is de oudste en historisch meest belangrijke van de nog overgebleven schuilkerken in ons land. Zij dient dan ook met zorg in stand te worden gehouden, c.q. gerestaureerd".¹ Ons eigen Maandblad vestigde in de zomer van 1983 eveneens de aandacht op de drie toen nog in bedrijf zijnde oud-katholieke kerkgebouwen in de stad, waarbij speciaal werd gewezen op het risico dat de oud-katholieke kathedraal aan het Willemsplantsoen toen liep. Daarbij werd opnieuw het lot verhaald van de oude schuilkerk, toen inmiddels "Gertrudiskapel" genoemd, waarvan de redding en restauratie al op het programma stonden.² Sindsdien is de "St.Geerte in de Hoek" niet meer uit de Utrechtse aandacht en van de Utrechtse agenda weggeveest.

Op 2 december 1987 werd er een officieel bezoek gebracht door de voorzitter van het Nationaal Restauratiefonds, mr. Pieter van Vollenhoven, samen met minister Brinkman en burgemeester Vos. Het eerste project dat met hulp van het Fonds zou worden uitgevoerd, zo werd die dag bekend gemaakt, was de restauratie van de oud-katholieke kathedraal en de ernaast gelegen schuilkerk. Intussen is de eerste restauratie in 1989 voltooid. Daarna kon men aan de kapel beginnen.³ Het resultaat van enkele jaren hard en zorgvuldig werken kon onlangs in ogenschouw worden genomen.

Op vrijdagmiddag 10 april 1992 was het zover dat de Gertrudiskapel, met daaraan grenzend de nieuwe ontmoetingsruimte "In de Driehoek", ge-

legen aan het Willemsplantsoen 1C, officieel kon worden overgedragen en geopend.

De gapende mond van de schout

De opening werd verricht door de Commissaris van de Koningin in de provincie Utrecht. Nu is het voor een auditorium dat staande niet minder dan tien toespraken (sommige heel kort) moet aanhoren niet zo vanzelfsprekend dat het voortdurend bij de les blijft, maar hooggestemde en vaak gehoorde Nederlandse begrippen als "tolerantie" en "geestelijke vrijheid" strelen het goed-vaderlandse oor altijd weer, zonder dat men zich al te veel afvraagt of dat wel verdiend is. Hier raakte wat uit het zicht en uit het gehoor dat alleen al het woord "schuilkerk" duidt op een situatie van intolerantie en onvrijheid.

De vroegere parochianen van St.Geerte moesten er een veilig onderkomen zoeken omdat hun parochiekerk hun in 1579 was afgenomen en de uitoefening van de katholieke godsdienst het jaar erop door de overheid werd verboden.

De kanunnik Johannes Wachtelaar ("Vigilius", 1583-1652), die ooit schreef dat alles wel mee zou vallen als er "in de gapende mond van de schout een kluitje van een paar duizend gulden" zou vallen⁴ -de man werd later uit Utrecht verbannen- organiseerde zo'n onderkomen in de Mariahoek. Hij deed dat in het choraalhuis, de latere Aalmoezenierskamer, Mariahoek 16 en 17. Na zijn vertrek kwam de schuilkerk tot stand in een deel van een 14de-eeuwse kanunnikenwoning, het 6de huis claustraal van het kapittel van St.Marie. Dit moet zijn gebeurd rond 1640. Tegen het einde van de eeuw kwamen de galerijen tot stand, een constructie die nu dus 300 jaar oud is.

Toneel van schisma

Op de pastoorlijst van St.Geerte in de Hoek komen bekende namen uit de vaderlandse kerkge-

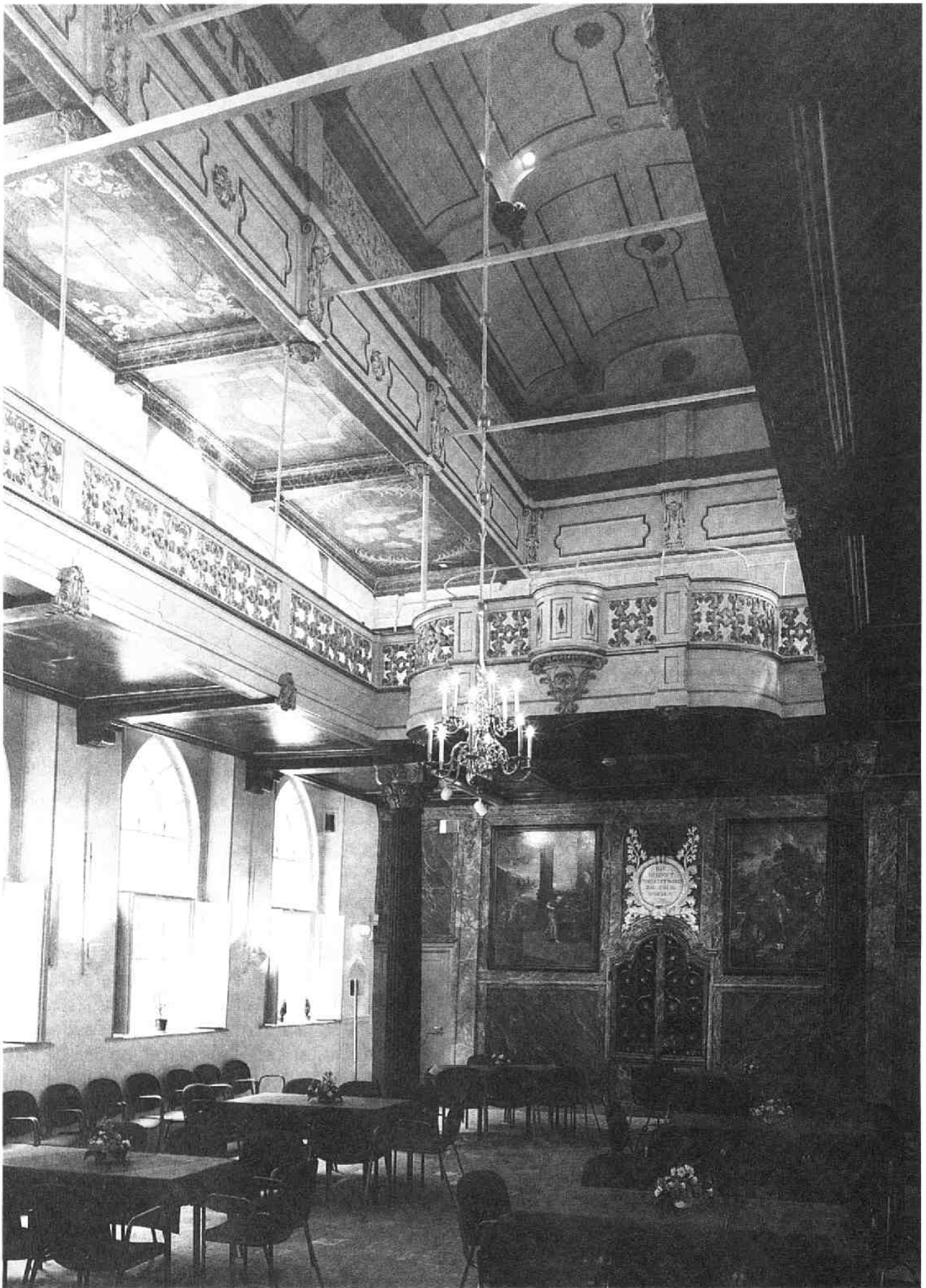

Foto: Gemeentelijke Fotodienst Utrecht, 1992

Foto: Gemeentelijke Fotodienst Utrecht, 1992

schiedenis voor. Na Wachtelaar treden hier als zodanig op Abraham van Brienen, die dankzij de Franse inval in 1672 weer even in de Domkerk kon preken, Petrus Codde (1683-1689) die van hem het bestuur van de "eerste pastory der Stad Utrecht" ⁵ overnam - hij is de latere apostolisch vacaris die door de paus uit zijn ambt werd gezet (1704) - , en tenslotte Jacob Catz (1689-1712), onder wie de spanningen met Rome geleidelijk nog hoger stegen. Tenslotte liepen de schermutselingen uit op het schisma van 1723. Die kerksplitsing is zoiets als een conflict tussen moeder en dochter, waarbij niet meer is vast te stellen of de dochter nu kwaad van huis is weggelopen of door moeder de deur is uitgezet. Hier is het de ontknoping van een langdurig en ingewikkeld proces dat ruwweg twee fasen heeft gekend.

Tot ongeveer 1700 gaat het over kwesties van dogmatische en moraal-theologische aard, vooral over de vraag hoe de verhouding is tussen genade en vrije wil. Het boek van bisschop Cornelius Jan-

senius, getiteld Augustinus (Leuven, 1640) speelt hierin een belangrijke rol, vandaar de later gangbare maar onjuiste termen "jansenisme" en "jansenisten". Het tweede bedrijf vloeit daaruit voort en gaat over de kerkelijke structuren in deze streken: is wat na de Reformatie van het katholicisme in de Noordelijke Nederlanden is overgebleven een ruïne, een missiegebied (het romeinse standpunt en dat van de regulieren, vooral van de jezuiten), of is het -weliswaar met verlies van kerkgebouwen en andere bezittingen- de voortzetting van de kerk van vóór 1580? De voornaamste geestelijken van de "Hollandse Zending", ook al een romeinse term, hingen de laatstgenoemde visie aan en kwamen er tenslotte in 1723 toe uit hun eigen midden een bisschop te kiezen buiten Rome om.

De parochie "In de Hoek" erkende het gezag van deze aartsbisschop van Utrecht, en behoorde daarmee tot de Oud-Bisschoppelijke Cleresie (OBC), de latere oud-katholieke kerk. Dat is zo gebleven tot op de dag van vandaag.⁶

Broodnodige invulling

Aan de bouw- en restauratiegeschiedenis zal in de Archeologische en Bouwhistorische Kroniek te zijner tijd ongetwijfeld royaal aandacht worden besteed. Hier zij vast vermeld dat de oorspronkelijke 15 portretten van apostelen en evangelisten opnieuw onder de galerijen zijn aangebracht, en dat de plafonds boven de galerijen de oude, zeer fraaie, decoratieve schilderijen laten zien. Ook de achterwand met de doopnis straalt weer in de luister van het begin.

De functie van het nieuwe en gerestaureerde complex zal mettertijd veel breder worden dan de bestemming van weleer. In zekere zin had het die al in de jaren 1928-1970, toen in de ontruimde kerk het oud-katholiek museum was ondergebracht. Toen kon men er de worgdoek van Cuneera, de albe van Bernulfus en de hamer van St.Maarten bewonderen met heel de roomse relikenschat, die vanaf 1979 in Het Catharijneconvent te vinden zijn.

Na 1970 werd het gebouw benut als repetitieruimte van het conservatorium, trainingslokaal voor yoga-klasjes en vele andere doeleinden.

De opzet is thans dat de kapel en de aanpalende ruimten een functie krijgen in "het maatschappelijke en culturele leven van Utrecht", zoals dat zo fraai heet. De broodnodige invulling kan alleen in de praktijk worden gegeven en gelukkig wordt er een actief beleid gevoerd om een en ander te concretiseren. Er is een professionele beheerder aangesteld, die de "kapelzaal" en de Beneden-, Midden- en Bovenzaal gaat exploiteren.

Recepties, vergaderingen, concerten, zakelijke bijeenkomsten, het kan er allemaal gebeuren. De stichting Restauratiefonds Gertrudiskapel kan de inkomsten ervan goed gebruiken.⁷

Vastgesteld kan worden dat de stad een uniek, kleinschalig cultureel centrum rijker is geworden. Midden in het geraas van onnutte autobanen en de bluf van architectonische giganten is er, voor wie het weet te vinden, dit trefpunt op mensensmaat in de rust van de Mariahoek, waar elke steen een Utrechts en Nederlands verhaal te vertellen heeft.

*Ton H.M. van Schaik
Ev. Meijsterlaan 87, Utrecht*

Noten

1. Stelling VI bij: A.H.M. van Schaik, Bataafs en Rooms. Drie studies over de verhouding van de katholieke Kerk in de Noordelijke Nederlanden en Rome aan het eind van de 17e en het begin van de 18e eeuw. (Diss. Utrecht, 1979).

2. "Oud-katholieken in Utrecht voor belangrijke beslissingen. Drie historische kerkgebouwen in het geding", Maandblad Oud-Utrecht 56 (1983) 194-196.

3. Over de gerestaureerde kathedraal: (N.J. van Ditmarsch), Dit huis geheiligd en versierd. Beschrijving van de Oud-katholiek kathedrale kerk van Ste.Gertrudis te Utrecht, 1989 (In eigen beheer uitgegeven gids).

Over de schuilkerk: Gertrudis. Samengest. door A.J.C. van Westrenen. Utrecht, 1989. (Eigen uitgave van de oud-katholieke parochie van Utrecht, met bouw-, kerk- en kunsthistorische bijdragen).

4. L.J. Rogier, Geschiedenis van het Katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en 17e eeuw. dl.2. Amsterdam, 1946, 74.

5. Hugo van Heussen, Batavia Sacra III. Antwerpen, 1716, 457.

6. Over het schisma in de Noord-Nederlandse kerk: P. Polman, Katholiek Nederland in de achttiende eeuw. dl.1 De Hollandse Zending, 1700-1727. Hilversum, 1968. Een beknopt overzicht geeft: A.H.M. van Schaik, "Het Utrechtse schisma van 1723", *Communio*, VI (1981) 468-474. Voor de kerkrechtelijke achtergrond: M.G. Spiertz, *Ambtelijk onbegrip. Kanttekeningen bij de breuk Utrecht-Rome*. Nijmegen, 1972. (Inaug.rede K.U.N.).

Voornaamste knelpunt was en is nog steeds de reikwijdte van het pauselijk primaat. Zo sprak aartsbisschop Glazemaker (oud-katholiek) paus Joannes Paulus II bij diens bezoek in Nederland aan met "U, als bisschop van Rome, de primus inter pares" enz. Zulk een formulering is naar Romeinse opvatting onaanvaardbaar. Vgl. Toespraken van Joannes Paulus II bij zijn bezoek aan Nederland. Leusden-Utrecht, 1985, 98.

7. De Stichting Restauratiefonds Gertrudiskapel gaf tot en met maart 1992 een vijftal Nieuwsbrieven uit over de vorderingen van de restauratie.

Voor gebruik van de zalen vervoeg men zich bij de beheerder: tel. 030-343307, b.g.g. 03406-64676.